

УДК 811.161.2:81'373.43:655.41(038)

Медведь М. М.

НЕОЛОГІЗМИ В СЛОВНИКОВОМУ СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті проаналізовано неологізми в словниковому складі української видавничої та поліграфічної термінології кінця ХХ – початку ХХІ століття. У результаті проведеного дослідження авторка зосереджує увагу на найвагоміших чинниках, що зумовлюють активне термінотворення в зазначений період.

Ключові слова: *термінологія, неологізм, інновації, словники, видавничо-поліграфічна термінологія.*

В статье проанализированы неологизмы в словарном составе издательско-полиграфической терминологии конца ХХ – начала ХХІ века. В результате проведенного исследования автор сосредоточивает внимание на важнейших факторах, обуславливающих активное терминообразование в обозначенный период.

Ключевые слова: *терминология, неологизм, инновации, словари, издательско-полиграфическая терминология.*

The article analyses neologisms in the word stock of the Ukrainian publishing and printing terminology at the end of the 20th – the beginning of the 21st century. As a result of the study the author focuses her attention on the most significant factors specifying term-formation in the above mentioned period.

Key words: *terminology, neologism, innovation, vocabularies, publishing and printing terminology.*

Період кінця ХХ – початку ХХІ століття в житті України ознаменований найголовнішими подіями: здобуттям незалежності держави (1991 р.) та визнанням статусу державної української мови (Закон про мови 1989 р. та Конституція України 1996 р., ст. 10).

Як відомо, лексична система мови динамічна, чутливіша, ніж інші системи, до суспільно-політичного життя носіїв мови і змін у ній. Учені стверджують, що протягом десятиріччя словниковий склад мови змінюється в середньому на 25 відсотків [5, с. 15].

За твердженням Н. Клименко, сучасний етап розвитку української мови позначений виникненням великої кількості новотворів. Активні процеси новотворення зумовлені як внутрішньомовними, так і кількома екстралінгвальними чинниками, серед яких виділяємо процеси глобалізації, зміну парадигми сприйняття соціальної дійсності, виникнення нових реалій життя і необхідність назвати їх відповідними номінаціями [4, с. 23].

Поява новотворів зумовлюється двома факторами: потребою однослівного позначення певних, здебільшого нових предметів чи явищ дійсності, для яких у минулому не було спеціальних слів, і потребою заміни окремих існуючих слів на нові, бо вони здаються носіям мови незадовільними.

Проблема неологізмів є частиною складного й актуального розділу лінгвістичної теорії, а саме питання взаємовідношення мови і мовлення. Останнім часом зацікавленість проблемою нових слів зросла, їхнє вивчення стало інтенсивнішим [див. праці Н. Ф. Непійводи, В. П. Сімонок, Л. О. Морозової, Г. М. Яворської, І. М. Каминіна, Л. П. Кислюк]. Виняткова “неогенність” ХХ ст., про яку писали дослідники різних мов (В. Г. Гак, С. С. Волков, Т. М. Гур’єва, І. М. Каминін, О. А. Лисенко), зумовила створення нової галузі лексикології – неології – науки, що займається вивченням неологізмів [12, с. 59].

Проблемами аналізу змін у системі та способах функціонування сучасної української мови займалися: О. А. Сербенська, Л. О. Ставицька, О. О. Тараненко, О. А. Стишов, І. А. Самойлова, Т. А. Коць, Д. В. Мазурик та ін. Дослідженням неологізмів сучасні лінгвісти займаються в різних аспектах. А саме: словотвірному (Н. Клименко, О. Земська), лексикологічному (Л. Струганець, А. Ликов), соціолінгвістичному (О. Кубрякова), зокрема активно аналізують новотвори в мові художньої літератури (В. Герман) і засобів масової комунікації (О. Стишов, Ж. Колоїз) [1, с. 33]. Лексикографічний аспект авторських неологізмів української поезії ХХ століття досліджує Г. М. Вокальчук.

За твердженням О. Пономарева, неологізми з’являються не тільки в бурхливі періоди історії. Вони виникають у мові весь час. І це не лише слова з галузі суспільно-політичної лексики. Це й нові терміни зі сфери науки, літератури, мистецтва: *алгоритм, вірусологія, гідробіоніка, нейрокібернетика,*

гіпнопедія, дельфінологія; це й виробничо-технічна лексика, пов'язана з розвитком різних галузей життя: *електронно-обчислювальна машина, атомохід, відеотехніка, ультразвуковий верстат, дефектоскоп тощо* [7, с. 81].

У ряді країн (Росія, Франція, США, Японія) створено центри неології, які фіксують масиви неологізмів, досліджують їх, організовують інформаційно-довідкову службу. Видаються спеціальні словники нових слів, значень, словосполучень. Так, у Росії сучасну неографію представляють такі види словників: 1) щорічні бюлетені “Новые слова и значения. Лексикографический выпуск по газетам и журналам”; 2) словники-довідники “Новые слова и значения”; 3) словник-довідник із вживання російської лексики найновішого періоду “Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения”, що може слугувати моделлю лексикографічного опису мовної динаміки [9, с. 26-27].

В Україні проаналізувати інноваційні процеси в лексико-семантичній системі української мови, виявити тенденції та шляхи її розвитку, встановити причини виникнення і характер змін, якнайповніше з'ясувати питання про те, наскільки глибокі перетворення в лексиці досліджуваного періоду, – завдання унікального видання “Словника української мови” в 20-ти томах (далі СУМ-20).

Тлумачний “Словник української мови” підготовлений науковцями Національної академії наук України та викладачами навчальних закладів у межах програми “Словники України” на основі матеріалів тлумачного “Словника української мови” в 11-ти томах, матеріалів лінгвістичного корпусу Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, що нараховує понад 42 млн. слововживань, та частково лексичної картотеки Інституту української мови НАН України, що містить близько 6 млн. карток. Він створений із використанням нової комп'ютерної технології лексикографування, розробленої в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України [10, с. 70].

У процесі оновлення фундаментальних лексиконів завжди виникає питання: наскільки нова лексикографічна праця є насправді новою? Відповідь знаходимо в статті Н. Г. Озерова і В. А. Широкова “Перший том словника української мови у 20-и томах” [6]. За лексикографічною традицією прийнято, що словник є новим, якщо його зміст відрізняється від прототипу не менш як на 15 %. За словами авторів статті, перший том “Словника”, виданий у видавництві “Наукова думка”, становить його другу редакцію, першу було завершено у 2007 році. В Українському мовно-інформаційному фонді НАН України створено програмне забезпечення, яке дозволяє підрахувати кількісні показники спорідненості тексту. Результат застосування цієї програми до лексикографічних масивів першої і другої редакції СУМа – за винятком спільної для них частини, успадкованої від 11-томника, – засвідчив, що різниця між першою і другою редакцією становить приблизно 75 %. Отже, і за традиційними лексикографічними поглядами, другу редакцію СУМ-20 можна вважати новим словником, навіть порівняно з його першою редакцією [6, с. 9].

Наведений приклад є яскравим твердженням неологізації словникового складу української мови, яка за словами Н. Стратулат, свідчить про те, що в мові з кінця 80-их років XX століття значного поширення набула тенденція збагачення складу лексики через появу лексико-семантичних новотворів, які виникли в результаті модифікації значення наявних у мові слів (у СУМі-20 міститься понад 35 тис. інновацій) [10, с. 70].

Українське мовознавство відгукнулося на бурхливу соціодинаміку, нові вимоги до мови української суспільної практики не лише новими загальномовними й термінологічними словниками, а й словниками нового для української лексикографії типу – неологічними, або словниками мовних інновацій. Українські неологічні словники охоплюють увесь спектр лексичних інновацій, одно- і кількаслівних, або вміщують лише окремі їх різновиди: новотвори, нові запозичення, неосемантизми, а також висвітлюють окремі сфери функціонування нової лексики (стиль мови, тип текстів, ідіолект письменника [3, с. 148].

Яскравим підтвердженням думки Є. А. Карпіловської про появу корпусу таких спеціальних словників є вихід в світ Словника-довідника “Нове в українській лексиці” Д. Мазурик (2002 р.), “Словника новотворів української мови кінця XX століття” Г. М. Віняр, Л. Р. Шпачук (2002 р.), “Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів (2003 р.), “Український орфографічний словник” за редакцією академіка В. Г. Склярєнка (2007 р.), “Великий тлумачний словник української мови”, укладач В. Т. Бусєл (2001) та ін.

Дослідження галузевої термінології як частини лексичної системи літературної мови, безперечно, є актуальним на сучасному етапі її розвитку, оскільки вже сформовані окремі галузеві терміносистеми, що потребують ґрунтового аналізу та синтезу не лише з лексичного, й зі словотворчого погляду

з метою з'ясування структури, виділення специфічних рис, а також загальних механізмів при творенні нових термінів. Словотворення термінологічної лексики як частини мовної системи висвітлено тією чи іншою мірою в працях багатьох науковців (В. П. Даниленко, О. В. Суперанської, Л. О. Симоненко, Ф. О. Нікітіної, А. С. Дякової та ін.) [11, с. 70].

Як зазначає Л. Томіленко, у словотворчому відношенні іменник є найбагатшою частиною мови, тому не випадково, що саме він став основою при вивченні потенцій і механізмів творення термінів в українській мові. Поповнення українського термінофонду відбувається за допомогою морфологічної, лексико-семантичної деривації та запозичень [Там само].

Період кінця ХХ – початку ХХІ століття характеризується як процес технічного переоснащення видавництва і поліграфічних підприємств. Це зумовлено багатьма чинниками, передусім прогресом техніки та технологій, підвищеними вимогами до якості видавничої, друкувальної та пакувальної продукції.

Лінгвістичним описом конкретних терміносистем, який полягає у виявленні структурно-семантичних особливостей галузевої термінологіки та встановленні закономірностей її формування, займалися: друкарською – Емілія Огар, видавничою – Марія Процик. До проблем видавничої справи та поліграфії у свій час звертався О. Реформатський, про що свідчить його стаття “Лингвистика и полиграфия”, надрукована в першому номері журналу “Письменность и революция” в 1933 році.

“О. О. Реформатський був однією з ключових постатей, в якого у діяльності об'єдналась тією чи іншою мірою вся основна проблематика мовного творення: розробка алфавітів, унормування орфографії, створення термінології, уніфікація транскрипції, розробка основ видавничої справи, стандартизація шкільних підручників та багато іншого” (*переклад наш*. М. М.), – так характеризує видатного вченого-лінгвіста та його внесок у творення, зокрема видавничо-поліграфічної термінології, російська дослідниця його творчості О. А. Іванова [2, с. 113].

І сьогодні залишаються актуальними поради О. Реформатського про те, що при виборі терміна на позначення нового поняття треба насамперед упевнитися, чи немає розмовного терміна, невідомого в науковій літературі, – а за його відсутності чи явної непридатності слід створити новий.

Досліджуючи неологізми видавничої справи та поліграфічної промисловості, неможливо оминати історичні витoki становлення і формування української друкарської термінології (надалі УДТ). У дослідженні Є. Огар здійснено спробу дослідити історію становлення і формування друкарської термінології (УДТ), що є попередницею сучасних поліграфічної та видавничої термінології, їх ядровим шаром і водночас зоною перетину. На зламі ХІХ–ХХ століття видавнича справа остаточно виокремилася з друкарства й оформилася в самостійну організаційно-творчу та виробничо-господарську галузь.

Велике значення для збагачення української видавничої термінології (УВТ) на початку ХХ ст. мав розвиток книгознавства як науки.

У зазначений період відбувалося активне творення термінів передусім на питомій мовній основі (*дрібень* (сучасний термін *петит*), *світлина* (*фотографія*), *складівниця* (*талер*), *покрівець* (*футляр*), *розділка* (*шпона*)), УВТ досягла значного рівня розвитку, але потребувала унормування, підсумкової лексикографічної праці [8, с. 8].

УВТ тісно пов'язана з термінологією поліграфічної галузі (УПТ). Якщо видавничі терміни значною мірою відтворюють додрукарський етап готування видання, то поліграфічні – описують поняття, притаманні частково додрукарському, а головне – друкарському та післядрукарському етапам готування видання. Тому УПТ останніх років оперує великою кількістю термінів, що відображають сучасний стан видавничих комплексів. На розбудову УВТ та УПТ позитивно впливає вихід у світ ряду словників цих галузей. Це: “Українсько-російський та російсько-український словник з видавничої справи” Огар Е. І. (2002 р.) і “Поліграфія та видавнича справа: Російсько-український тлумачний словник. / Уклад. Б. В. Дурняк, О. В. Мельников, О. В. Васишин, О. Г. Дячок (2002 р.), словники В. Е. Шевченко “Лексика комп'ютерних редакційно-видавничих систем” (2000 р.) та “Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої термінології” (2006 р.).

На особливу увагу заслуговують словники останніх років. Подією в видавничо-поліграфічній лексикографії стали словники “Норми української науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи” (2006 р.) за колективним авторством Таланчука П. М., Яреми С. Я., Коровайченко Ю. М., Яреми С. М., Моргунюка В. С., “Словник-довідник основних видавничих термінів: для практики наукових установ”, упорядник А. І. Радченко (2009 р.), “Енциклопедія для видавця та журналіста” Ю. В. Бондара, М. Ф. Головатого, М. І. Сенченка (2010 р.).

Могутнім поштовхом для розвитку УВТ та УПТ слугував процес переоснащення видавництва і поліграфічних підприємств. Найбільшого поширення серед видавничо-поліграфічних термінів набули терміни з інформатики та обчислювальної техніки, що вже стали загальнонауковими (загальнотехнічними), і вузькоспеціальні терміни, що виникли внаслідок змін у редакційно-видавничому процесі.

Вплив глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, її переваги та деякі негативні наслідки теж пов'язані з лексико-фразеологічними і семантичними інноваціями. Завдяки йому в українську мову влилось безліч похідних сполук: *інтернет-видання, інтернет-газета, інтернет-преса, інтернет-сторінка, інтернет-огляд, інтернет-версія, інтернет-ЗМІ, інтернет-сайт, інтернет-бізнес* тощо. Нові технічні засоби, які забезпечують як видавничу справу, так і поліграфічні процеси, принесли в їх галузеві словники відповідні неологізми: *сканер, сервер, смартфон, факс, твейджер, процесор, принтер* тощо, а також вживання абревіатур: *CD, DVD, PR(niap), VIP* тощо.

Сюди ж долучається і лексична група назв осіб за родом діяльності, яка швидко зростає (*комп'ютерник, програміст, дилер, брокер, мерчендайзер, копірайтер, піарник, іміджмейкер, політехнолог*) [13, с. 38].

Погоджуємось із думкою Л. Мацько, яка, характеризуючи зміни в лексиці української мови кінця ХХ століття, останнє десятиріччя називає проривом, що його зробила українська мова в середовищі комп'ютерних комунікацій, та продовжує завойовувати позиції у міжмовних інтерфейсах, у фондах Державних стандартів України, у науково-технічній термінології, оволодіває інформаційним простором програмних забезпечень. Згруповуючи лексичні новації, авторка зараховує до них оновлення лексики, повернутої з пасивного словника і відродженої для нового життя: *гурт, мапа, світлина, шпальта, часопис* тощо [5, с. 15].

На нашу думку, галузева термінологія не може розвиватись, якщо не поповнювати її, черпаючи із запасів минувшини, запозичуючи вдалі трактування. Та головним залишається творення нових слів, адже для цього в українській мові достатньо засобів. Суттєве поповнення словників для видавців та поліграфістів неологізмами цьому яскравий приклад.

Подальші дослідження, вважаємо, можуть бути зосереджені на поглибленому аналізі нових груп неологічної лексики, пов'язаної з поліграфією та видавничою справою.

Література:

1. Денискіна Г. Функціонування потенційних слів у наукових працях Михайла Драгоманова (На прикладі "Чумацьких думок про українську національну справу) / Ганна Денискіна // Дивослово. – 2008. – № 3. – С. 33–35.
2. Иванова Е. А. Исследования А. А. Реформатского в области полиграфии книги и его становление как лингвиста (к 110-летию со дня рождения Александра Александровича Реформатского) / Е. А. Иванова // Вопросы языкознания. – 2010. – № 5. – С. 112–120.
3. Карпіловська Є. А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи: регулятори системної рівноваги / Є. А. Карпіловська // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 148–158.
4. Клименко Н. Новотворення чи мавпування? / Ніна Клименко // Урок української. – 2004. – № 10. – С. 23–25.
5. Мацько Л. Українська мова кінця ХХ ст. (Зміни в лексиці) / Любов Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.
6. Озеров Н. Г. Перший том Словника української мови у 20-ти томах / Н. Г. Озеров, В. А. Широков // Мовознавство. – 2011. – № 2. – С. 3–13.
7. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : [підручник] / Олександр Пономарів. – К. : Либідь, 1998. – 248 с.
8. Проник М. Р. Сучасна українська видавнична термінологія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01 "Українська мова" / М. Р. Проник. – К., 2006. – 21 с.
9. Самолова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70-90-х років ХХ ст): дис. ...кандидата філол. наук : спец. 10. 02. 01 "Українська мова" / І. А. Самойлова. – К., 1999. – 165 с.
10. Стратулат Н. В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови / Н. В. Стратулат // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 69–77.
11. Томіленко Л. М. Морфологічний спосіб творення нових іменників-термінів у словнику української мови в 20-ти томах / Л. М. Томіленко // Мовознавство. – 2009. – № 2. – С. 69–78.
12. Туровська Л. Інноваційні процеси в українській науковій термінології / Людмила Туровська // Українська мова. – 2005. – № 2. – С. 56–60.
13. Туровська Л. Термінологічна лексика на сторінках періодичних видань / Людмила Туровська // Українська мова. – 2007. – № 2. – С. 33–39.